

9-3-2015

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Қ. А. Чориев

Қишлоқ хўжалиги иқтисоди илмий тадқиқот институти

Б. Султанов

Қишлоқ хўжалиги иқтисоди илмий тадқиқот институти

И. Юнусов

Тошкент ирригация ва мелиорация институти

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/tiame>

Recommended Citation

Чориев, Қ. А.; Султанов, Б.; and Юнусов, И. (2015) "СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРДАН
ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ," *Irrigation and
Melioration*: Vol. 2015 : Iss. 3 , Article 14.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/tiame/vol2015/iss3/14>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Irrigation and Melioration by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Чориев Қ.А. - проф., Султанов Б. - и.ф.н.,
Қишлоқ хўжалиги иқтисоди илмий тадқиқот институти.
Юнусов И. - катта ўқитувчи.
Тошкент ирригация ва мелиорация институти

Аннотация

Мақолада қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланган, хусусан соҳани модернизациялаш, инновацион маҳсулот ва ишланмалар татбиқ этиш асосида ривожлантириш, деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари етиштириш кўламини янада кенгайтириш, экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигини, шунингдек, хўжалик юритиш субъектларининг даромад олиш имкониятларини оширишга бевосита катта таъсир кўрсатувчи мелиорация тадбирларини ташкил қилиш ва самарадорлигини баҳолашнинг илмий-услубий асосларининг муҳим жиҳатлари ёритилган.

Abstract

In the article it is described that sustainable development of agriculture is defined by some factors such as branch modernization, inculcating of innovative issues in production, extending the spectral of output production in agriculture, increasing the yields of crops and the productivity of cattle breeding, as well as it is showed the influences of measures on land reclamation in increasing the opportunities of farm subjects for getting a profit. Including, it is devoted to scientific-methodical bases of evaluation of effectiveness.

Аннотация

В статье отмечается, что стабильное развитие сельского хозяйства определяются такими факторами как модернизация отрасли, внедрение инновационных разработок в производство, расширения спектра выпускаемой продукции в сельском хозяйстве, увеличение урожайности культур и продуктивности животноводства, а также показано влияние мероприятий по мелиорации земель в повышении возможностей повышения хозяйствующих субъектов в получении прибыли. Освещены научно-методические основы оценки эффективности.

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан фойдаланиш самарадорлиги ошишида ердан фойдаланиш маданиятини яхшилаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш шакллари тақомиллаштириш муҳим тадбирлардан ҳисобланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан барқарор таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Энг аввало қайд этиш лозимки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнининг асосий омили ҳисобланган ер майдонидан оқилона, унумли ва самарали фойдаланишни ташкил этмасдан туриб, тармоқда самарадорликни ошириш мушкул бўлса, иккинчидан, ердан самарали фойдаланиш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ер майдонларининг тутган ўрни, аҳамияти ва унга мансуб бўлган хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда ёндашишни талаб этади.

Илмий ва махсус адабиётларда умуман ердан, шу жумладан, қишлоқ хўжалигига яроқли ҳамда суғориладиган ерлардан фойдаланиш, шунингдек, фермер ва деҳқон хўжаликларида ер майдонларидан фойдаланиш ва унинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш мезонлари хусусида турли фикр, таклиф ва тавсиялар билдирилмоқда.

Бир гуруҳ олимлар ердан фойдаланиш самарадорлиги даражасини аниқлашда муайян ер майдонлари кўрсаткичларини ўзаро таққосланиши лозимлигини таъкидлашса, бошқалар ер майдонига мутлоқ баҳо берилиши лозим, деган фикрни билдиришмоқда. Яна бир бошқа гуруҳдаги олимлар эса, ердан фойдаланиш самарадорлиги даражасини аниқлашда, энг аввало ер майдонининг таққосланган шароитдаги унумдорлиги даражасини ҳисобга олиш даркорлиги ғоясини илгари сурмоқдалар.

Айрим олимлар бунда ер майдонининг иқтисодий

баҳоси асос бўлиб хизмат қилади, деб таъкидлайдилар.

Бизнингча, бу борадаги фикрларнинг ўзига хос ютуқ ва камчиликлари мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири илмий-амалий жиҳатдан ўрганиш ва таклиф ҳамда тавсия сифатида амал қилишга ҳақли.

Фикримизча, ушбу ғояларнинг мақсад ва моҳият жиҳатдан умумийлиги қуйидагилардан иборат:

– биринчидан, қишлоқ хўжалигида мавжуд ишлаб чиқариш кучлари ривожланиш даражасига ва ишлаб чиқариш муносабатларига мос келадиган ер майдонларидан фойдаланишни таъминловчи муносабатларни шакллантириш;

– иккинчидан, бозор муносабатлари ва иқтисодий қонунлари шароитида ер майдонларини иқтисодий баҳосини аниқлаш;

– учинчидан, турли мулк шаклидаги хўжаликларда қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдонларидан, биринчи навбатда суғориладиган ерлардан фойдаланиш иқтисодий самарадорлик индикаторлари тизими ва таснифини аниқлаш ҳамда самарадорликни аниқловчи мезонларни белгилаш;

– тўртинчидан, ҳудуд, тармоқ ва минтақалар бўйича ердан фойдаланиш ҳисобига олинадиган соф фойда миқдорини ҳисоблашнинг услубий асос ва ёндашувларини аниқлаштириш, шунингдек, айрим соҳа тармоқлар бўйича махсус ёки ўзгача – мураккаб интеграциялашган усулларни ишлаб чиқиш;

– бешинчидан, турли сифатдаги ерларда хўжалик юритиш пайтида сарф қилинадиган харажатларнинг қоплиниши даражасини аниқлаш ва бошқалар.

Юқорида билдирилган фикрларни қўллаб-қувватлаган ҳолда, ерни баҳолаш ва улардан фойдаланиш самара-

1-жадвал.

2011-2014 йиллар мобайнида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича амалга оширилган ишларга сарфланган маблағларнинг ўзгариш динамикаси таҳлили *

(млрд. сўмда)

т/р	Тадбирларнинг номланиши	Жами 2011-2014 йилларда	2011	2012	2013	2014	2014 йил 2011 йилга нис., %
1.	Мелиоратив объектларни қуриш ва реконструкция қилиш	412,5	80,5	83,5	115,4	133,1	165,3
2.	Таъмирлаш ва қайта тиклаш ишлари	389	77,0	90,5	103,4	118,1	153,4
3.	Лизинг асосида мелиоратив техникалар, машина ва механизмларни етказиб бериш	99	20	25,7	24,3	29,0	145,0
4.	Сақлаш ва буюртмачининг бошқа харажатлари	7,1	1,2	1,5	1,9	2,5	2,1 марта
	ЖАМИ:	907,6	178,7	201,2	245,0	282,7	158,2
	Лизинг асосида етказилган жами техникалар сони	780	203	192	204	181	89,2

дорлигини аниқлашда ернинг сифат жиҳатдан қиёсловчи омилларини инобатга олиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Фикримизча, ерни баҳолаш мезони сифатида ерларнинг мелиоратив ҳолатини ҳам эътиборга олиш, хусусан тупроқнинг механик ҳамда агрохимёвий таркиби қабул қилиниши мақсадга мувофиқ. Бугунги кунда мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги самарадорлигини ошириш масаласи суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва унумдорлигини ошириш бўйича муҳим вазифани ҳал этиш билан бевосита боғлиқдир. Қишлоқ хўжалиги ерлари мелиоратив ва сифат жиҳатдан юқори унумдорликка эга бўлмас экан, бошқа ҳар қандай тадбирлар ва қилинган харажатлар ишлаб чиқариш самарадорлигини ошира олмайди. Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалик экин майдонларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тадбирларини амалга оширишнинг омилли мантиқий асослари ўзаро боғлиқлик ва уйғунлик кўринишида амалга оширилиши лозим (1-расм).

Маълумки, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ишларининг асосини коллектор-дренаж тизимларини қайта тиклаш, янгиларини қуриш ташкил қилади. Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари доирасида тасдиқланган Давлат дастури бўйича 2011-2014 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича амалга оширилган ишларга жами 907,6 млрд. сўм маблағ йўналтирилган. 2014 йил 2011 йилга нисбатан 158,2% кўп маблағ ажратилганлигини кўриш мумкин. Жами маблағларнинг асосий қисми мелиоратив объектларни қуриш ва реконструкция қилишга 412,5 млрд.сўм, таъмирлаш ва қайта тиклаш ишларига 389 млрд.сўм сарфланган (1-жадвал).

Ердан фойдаланиш самарадорлиги даражаси турли омиллар таъсирида ўзгарадиган миқдор ҳисобланиб, иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари орқали намоён бўлади. Бунда, энг муҳим шарт таққослаш мумкин бўлган

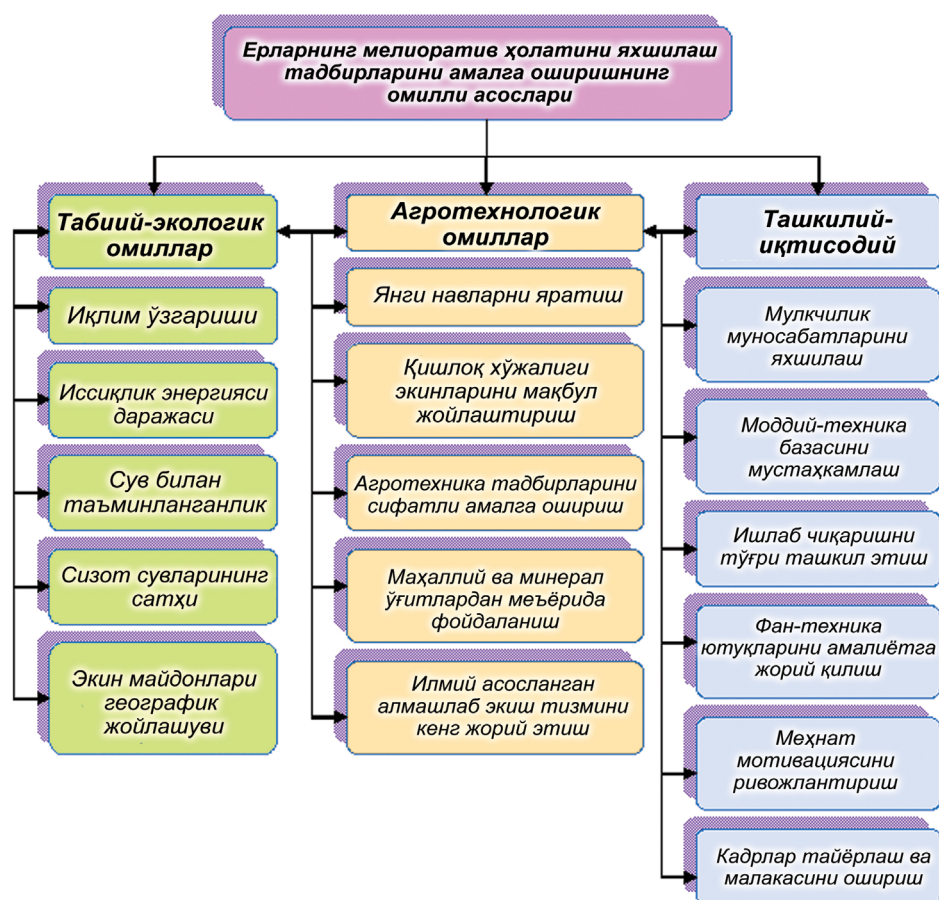
бошланғич шароитни яратиш лозим. Масалан, унумдорлиги, сифати, механик ва агрохимёвий таркиби ёки жойлашган ўрни жиҳатидан турли ер майдонлари турлича самарадорлик кўрсаткичларига эга бўлади. Шу жиҳатдан ҳам ер майдонлари турлича мақсад ва йўналишларда баҳоланади.

Бинобарин, қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш ва фермер хўжаликларининг даромадларини кўпайтириш масаласини ечишда, биринчи навбатда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш орқали тупроқнинг табиий ҳамда иқтисодий унумдорлигини таъминлаш истиқболда ҳам устувор вазифалардан бири бўлиб қолаверади. Зеро, бу муҳим вазифани мунтазам равишда ҳал қилиб бориш нафақат оддий ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш механизмларини жорий қилиш, балки шу асосда маҳсулотларни қайта ишлаш ҳажмини ошириш ва сифатини яхшилаш борасида ҳам катта аҳамиятга эга.

Бироқ, шу ўринда таъкидлаш лозимки, илмий адабиётларни ўрганиш асосида олиб борилган тадқиқотларимиз натижаларининг гувоҳлик беришича, мелиорация тадбирларининг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сифатига таъсир этиш даражасини баҳолаш ва аниқлаш бўйича ягона фикр ва услубий асослар мавжуд эмас. Албатта, бунинг асосий сабаби бу муаммонинг кенг қирралиги ва мураккаблигига бориб тақалади. Чунки, қишлоқ хўжалигида бир ишлаб чиқариш жараёни (цикли)да тегишли барча ресурслардан уларнинг ҳар бирининг ишлатилиш муддати ва технологияси асосида фойдаланилиши сабабли муайян бир омилнинг, масалан, мелиорациянинг етиштирилган маҳсулот сифатига таъсирини аниқлаб бўлмаслиги табиий ҳолдир. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, бу масалани илмий асосланган тарзда ечиш учун тегишли ихтисослашган илмий-тадқиқот муассасалари томонидан кўп йиллик тажриба-синов ишларини олиб бориш лозим бўлади.

Уларни, фикримизча, икки ҳолат (вариант)да ташкил қилиш мумкин. Биринчи вариантда бир экин тури экилган ва мелиорация ишлари бажарилмаган айнан муайян

* Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

1-расм. Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тадбирларини амалга оширишнинг омилли асослари **

экин майдони тажриба объекти сифатида танлаб олинади ва унда аввалги, масалан 3 йилда, танланган экин тури маҳсулотини сифат жиҳатдан характерловчи кўрсаткичлар тизими қиёслаш учун бирламчи база қилиб олинади. Кейинги босқичда айнан шу экин экилган, танланган майдонда, масалан 3 йил мобайнида, мелиорация тадбирлари амалга оширилиб, аввал ҳар бир йил бўйича танланган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичлари, сўнгра эса уларнинг 3 йиллик умумлаштирилган ўртача кўрсаткичлари аниқланади.

Иккинчи вариантда мелиорациянинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифатига таъсир даражасини аниқ ҳисоблаш учун бир хил экин экилган икки ва ундан кўп майдонлар танлаб олинади ва бунда уларнинг бири, яъни мелиорацияланмаган майдон назорат қилиш мақсадида қолдирилиши лозим. Қолган майдонларда тегишли мелиорация тадбирларини амалга ошириш талаб қилинади ва бошқа барча омил (шароит)ларнинг бир хил даражада сақланиши шарт ҳисобланади. Аммо, мелиорация тадбирларининг бир неча йиллар давомида натижа беришини инобатга олиб, энг камида 3 йиллик кўрсаткичлар асос қилиб олинади мақсадга мувофиқ.

Ва, ниҳоят, ҳар иккала вариантда ҳам 3 ёки ундан кўп йиллик тажриба-синов ишларининг маҳсулот сифати билан боғлиқ натижалари мелиорацияланмаган ва мелиорация тадбирлари амалга оширилган майдонлар бўйича қиёсий таҳлил ёки эксперт ўтказиш усуллари ёрдамида ўрганилади ва тегишли ҳисоб-китоб ишлари ба-

жарилади.

Лекин, шуни айтиш ўринлики, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳар бир турига мос сифат кўрсаткичлар тизими мавжуд бўлиб, уларнинг айримлари миқдор жиҳатдан аниқланса, айримлари эса бошқа ўлчов бирлигида аниқланади. Шу боисдан ҳам, мелиорациянинг маҳсулот сифатига таъсир даражасини баҳолашда мелиорация тадбирлари ўтказилган майдонда етиштирилган маҳсулот (масалан, пахта хом ашёси) сифатини аниқлаш имконини берувчи ҳар бир кўрсаткич (масалан, тола нави, тола узунлиги, ингичкалиги ва майинлиги, толанинг узилиш оғирлиги каби) лар мелиорацияланмаган майдонда етиштирилган айнан шу маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларига нисбати топилиб, улар индекс ёки коэффициентларда ифодаланади. Ҳисоб-китобларнинг якуний босқичида, тажриба-синов ишлари ўтказилган ва ўтказилмаган майдонларда етиштирилган муайян бир маҳсулот турига мос ва хос сифат кўрсаткичларининг умумлашган нисбий индекслари аниқланади.

Масалан, пахтачилик тармоғида пахта хом ашёсининг асосий сифат кўрсаткичлари бўлиб ғўза нави, толанинг сорти, саноат типи, узунлиги, ингичкалиги ва майинлиги, ранги ва толанинг узилиш оғирлиги (пишиқлиги), битта кўсақдаги чигитнинг оғирлиги ва ёғилик даражаси каби кўпгина бошқа кўрсаткичлар муҳим аҳамиятга эга. Бундан кўриниб турибдики, биргина пахта хом ашёси сифатининг мелиорация таъсиридаги ўзгаришини аниқлаш учун жуда кўплаб сифат кўрсаткичлари иштирокидаги ҳисоб-китоб ишларини амалга ошириш талаб этилади. Маълумки, ҳар бир ғўза навининг ўзида тола бир неча сорт ва саноат типларига, улар эса ўз навбатида яна ўзларига хос тола узунлиги, пишиқлиги (узилиш оғирлиги) каби кўрсаткичларга эга.

Пахта хом ашёсини сифат кўрсаткичларига асосан баҳолаш бўйича и.ф.д., профессор Н.Хушматов томонидан тавсия этилган услубий ёндашиш диққатга сазовор. Жумладан, мазкур олим томонидан “ғўза навлари толаси сифат кўрсаткичлари бўйича коэффициентини ҳисоблашда ғўза навлари толаси саноат типи, тола микрофайр кўрсаткичи, тола шпатель узунлиги, толанинг нисбий узилиш кучи каби кўрсаткичлар асосида ҳар бир навга иқтисодий жиҳатдан баҳо бериш коэффициентлари ҳисоблаб топилди. Бунда ҳар бир навни толасининг алоҳида сифат кўрсаткичлари бўйича ҳам ва шунингдек, умумий тола сифат кўрсаткичлари бўйича умумлашган кўрсаткич бўйича ҳам баҳолаш имконини берувчи ҳисоб-китоблар амалга оширилди” (1).

** Муаллиф томонидан тузилган.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, проф. Н. Хушматовнинг ушбу йўналишдаги тадқиқот ишининг мақсади пахта хом ашёсининг ғўза навлари бўйича умумлашган сифат кўрсаткичларини баҳолаш ва уларни ўзаро таққослаш бўлиб, таҳлил доирасига жами 21 та ғўза навлари киритилган. Биз олиб борган тадқиқот ишининг мазкур масаладаги асосий мақсади эса, айнан шу услубий ёндашиш ёрдамида, мелиорация омилларининг маҳсулотлар сифатига таъсир даражасини аниқлаш бўлганлиги сабабли мисол тариқасида фақат 3 та ғўза навлари бўйича тола сифатини белгилловчи асосий кўрсаткичлар ва тегишли ҳисоб-китоблар асосида топилган умумлашган сифат кўрсаткичи даражасини келтириш етарли деб ҳисобланди. Шунинг билан бирга, масалан, пахта толасининг умумлашган сифат кўрсаткичи қайси ғўза навида юқори бўлса, уни сотишдан олинadиган иқтисодий самарадорлик ҳам (агар айрим объектив ва субъектив сабаблар таъсир этмаса) мос равишда шунча юқори бўлади.

Бинобарин, муайян бир маҳсулот тури бўйича мелиорация омилларининг шу маҳсулотни етиштириш ҳажми, сифати ва иқтисодий самарадорлигига таъсир даражасини, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, мелиорация қилинмаган ва мелиорация ишлари бажарилган экин майдонларидан олинган натижаларни ўзаро таққослаш йўли билан аниқлаш мақсадга мувофиқдир.

Шунинг учун ҳам, фикримизча, жаҳон амалиётида кенг қўлланилаётган экологик тоза маҳсулот етиштириш билан боғлиқ инновацион ишланма ва маҳсулотларни республикада кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнида ҳам кенг татбиқ этиш лозим. Ушбу жараёнда кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектлар даражасида экологик мувозанатни таъминлайдиган кичик дастурларни ишлаб чиқиш ва жорий этишга асосий эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ.

Буларга авваламбор тупроқ эрозияси билан кураш, органик ўғитларни қўллаш, илмий асосланган экинлар алмашлаб экиш тизимини жорий этиш, агроўрмон мелиорацияси, техник экинлар мелиорацияси, тупроқни ҳимояловчи технологиялар, ўсимликларни ҳимоя қилишнинг биологик усуллари, қора шудгор кабиларни киритиш мумкин.

Кишлоқ хўжалиги ерлари экологик мувозанати бузилишининг яна бир кўриниши бу сув эрозияси билан боғлиқдир. Кўпгина ҳолатларда сув эрозияси экинларни суғориш пайтида сувни керагидан ортиқча йўналтириш ва уни назоратсиз қолдириш оқибатида юзага келмоқда.

Эрозияга қарши чора-тадбирларни самарали юритишда, биринчи навбатда кишлоқ хўжалик корхоналарида суғоришни режалаштириш ва суғориладиган майдондаги ер ости сувларини меъёردа сақлаш учун экинларнинг сувга бўлган талабини аниқлаб бориш зарур. Ўз вақтида суғориш ишларини олиб бориш ҳосилнинг катта қисmini сақлаб қолишга имконият яратади. Бунинг учун фермер хўжаликларининг вегетация даврида сувга бўлган талабини ҳисобловчи тензиометрлар ўрнатиш мақсадга мувофиқ.

Шу билан биргаликда, юқорида таъкидланганидек, замонавий илғор суғориш усуллари ва технологияларини жорий этиш ҳамда бу йўналишда давлатнинг қўллаб-қувватлаш механизмининг шакллантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва уларни мунтазам равишда амалиётга татбиқ қилиб бориш муҳим аҳамиятга эга. Шу йўл билан тупроқ эрозиясига қарши курашга йўналтирилган капитал

қўйилмалардан фойдаланишда юқори иқтисодий самарага эришиш мумкин.

Қишлоқ хўжалигида экологик мувозанатга эришиш экологик-иқтисодий самарадорлик билан биргаликда улкан ижтимоий самарани ҳам беради. Бу авваламбор биологик тоза қишлоқ хўжалиги маҳсулоти истеъмолини кўпайтириш, сув ва ер ресурслари ҳамда атроф-муҳитнинг ифлосланишини камайтириш натижасида аҳоли саломатлигининг яхшиланишида кўринади.

Умумий ҳулоса қилиб айтганда ҳозирги вақтда ер ҳолатининг ёмонлашуви, тупроқ табиий унумдорлигининг пасайиш суръатлари экологик чора-тадбирларни олиб бориш суръатларидан юқори ҳисобланади. Экологик мувозанатни сақлаш ва экологик ҳолатни яхшилаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларни жадаллаштириш экологик самара билан биргаликда сезиларли иқтисодий фойда олиш имконини беради.

Шу сабабдан ҳам, фикримизча, республикада кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг экологик муаммоларини ҳал этишда илмий асосланган экинларни алмашлаб экиш тизимини тубдан ўзгартириш ва татбиқ этиш билан бир қаторда имкон даражасида маъдан (минерал) ўғитлар ва ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари ўрнига органик моддалар ва биоресурслардан кенгроқ фойдаланиш чора-тадбирларига устуворлик бериш мақсадга мувофиқ. Зеро, экинларни алмашлаб экишнинг илмий асосланган схемаларини ҳар бир экин майдонининг мелиоратив ҳолатини эътиборга олган ҳолда ташкил қилиш талаб этилади. Бу агротехник тадбирнинг муҳимлиги нафақат экинлар ҳосилдорлигини ошириш ва маҳсулотлар сифатини яхшилашда, балки хўжалик юритиш субъектларидан ортиқча ҳаражат талаб қилмасдан, уларнинг даромади олиш имкониятларини кенгайтириш билан ҳам боғлиқдир.

Жумладан, академик М.Мухамеджановнинг маълумотларига кўра, экинларни алмашлаб экиш тизимида беда ўсимлиги алоҳида ўрин тутати. Зеро, “беда суғорма деҳқончилик ерларининг унумдорлигини ошириш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасида энг самарали экинлардан бўлиб ҳисобланади. Унинг илдизларида пайдо бўладиган туганаклар атмосферадан табиий (биологик) азот моддаларини ўзлаштириш хусусиятига эгалиги натижасида 3 йиллик беда 1 га ерни 1,0-1,5 тонна биоазот ўғитига бойитади. Беда илдизларида миколетик бактериялар ва триходермларнинг шаклланиши ва ривожланиши ғўза ҳосилдорлигига жиддий зиён етказадиган касалликлар, айниқса вилт, илдиз чиришининг олдини олишда муҳим рол ўйнайди. Ўзининг бақувват ва чуқур жойлашган илдиз тизими ёрдамида беда катта миқдордаги органик моддалар ва гумус (чиринди) (гектарига 40-50 ва ундан ҳам ортиқ тонна) тўплаш хусусиятига эга бўлиб, бу ўз навбатида тупроқнинг физик хоссалари ва таркибини яхшилайди, сизот сувларини пасайтиради ва натижада экин майдонларининг шўрланишини кескин камайтиради” (2).

Тегишли ихтисослашган илмий-тадқиқот институтлари томонидан олиб борилган тажриба-синов ишлари натижаларининг таҳлили шуни кўрсатадики, “тупроқ қатламини органик моддалар билан бойитиш учун пахта экилган майдонлардаги ғўзапояларни аввал махсус техника воситалари ёрдамида майдалаб далага сепиб, кейин уни ерни чуқур ҳайдаб тупроқнинг пастки қатламига қўмиш лозим. Майдаланган ғўза пояларини ернинг чуқур қатламига

жойлаштириш органик ўғитларни кўпайтириш захираси ва манбаи (гектарига 6-8 тонна) сифатида ҳам муҳим агротехник тадбирлардан бири бўлиб ҳисобланади. Зеро, бу тадбир азот ўғитини меъёр даражасида ишлатиш билан биргаликда тупроқ таркибида гумус (чиринди) моддаларининг пайдо бўлиши ва тўпланишига имконият яратади. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, ерни майда ғўза поялари билан қўшиб ҳайдаш миқдор жиҳатдан ерга солинадиган 23% азот, 35% фосфор ва жами органик ўғитлар ўрнини босадиган агротехник тадбир бўлиб ҳисобланади.

Ғарбий Европа давлатларида ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб асосан органик ўғитлардан фойдаланиш ва дуккакли экинлар экиш (шу жумладан сидерация учун) орқали кимёвий воситаларсиз экинларни парваришларнинг биологик деҳқончилик деб номланувчи тизими кенг жорий этилиб келмоқда. Бу тизим асосида етиштирилган маҳсулотлар кимёвий воситалар қўллаш орқали олинган

маҳсулотларга нисбатан 10-15% қиммат сотилади” (3).

Хулоса. Мелиорация тадбирларининг қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги, маҳсулотлар сифати ва, энг муҳими, ишлаб чиқариш самарадорлигига кўрсатадиган ижобий таъсир даражасини баҳолаш ва ҳисоблаш учун юқорида асослаб берилган ва тавсия этилган илмий-назарий ва услубий-амалий ишланмалар муҳим аҳамиятга эга. Зотан, уларни амалиётга татбиқ этиш нафақат умумтармоқ миқёсида, балки айниқса деҳқончилик тармоқларида, шунингдек, хўжалик юритиш субъектларида амалга ошириладиган мелиорация тадбирларининг иқтисодий-ижтимоий, агротехник, биологик, экологик ва бошқа кўпгина йўналишларга боғлиқ самарадорлигини комплекс баҳолаш имкониятини яратадики, бу ўз навбатида қишлоқ хўжалиги ерларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва уларни самарали амалга ошириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Хушматов Н.С. Фермер хўжаликларида ер ва сувдан самарали фойдаланишни ташкил этиш. – Т.: “Фан”– 2007. – 15 б.
2. Мухамеджанов М. В ответе за землю.- Т.: Меҳнат, 1987. (48-с).
3. Юнусов И.О., Сатторов О.Б. Фермер хўжаликларида суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг муҳим жиҳатлари// Ж.: Агро илм, 2015.- № 2-3(34-35). – Б. 97-98.
4. Отақулов Т. Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жараёнида лизинг хизматларининг ўрни ҳам тобора ошмоқда// Халқ сўзи газетаси, 2015 йил 20 ноябрь сони.